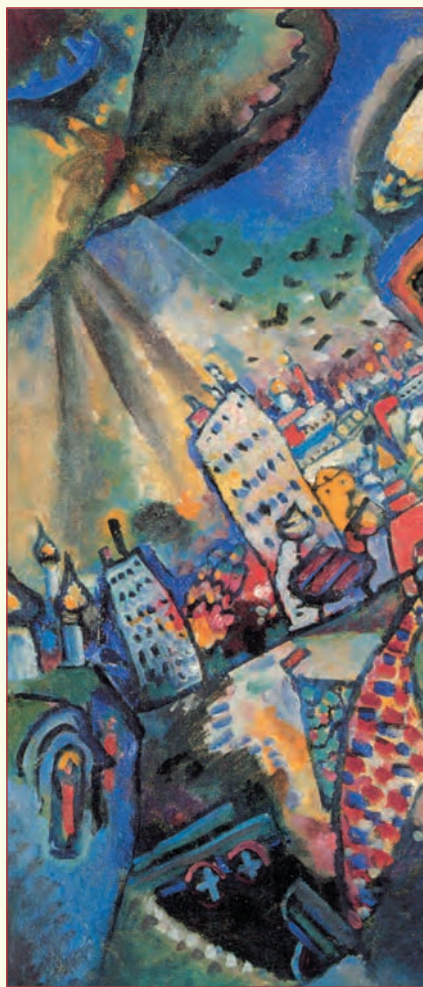

Josep Sorribes

Un país de ciutats o les ciutats d'un país

Un país de ciutats
o les ciutats d'un país

Assaig 5

Un país de ciutats
o les ciutats d'un país

Josep Sorribes

Universitat de València
2002

© L'autor, 2002

© D'aquesta edició: Universitat de València, 2002

Producció editorial: Maite Simon

Disseny de la col·lecció i maquetació: Inmaculada Mesa

ISBN: 84-370-5389-7

Dipòsit legal: V-1297-2002

Impressió: GUADA Litografia, SL
Polígon Industrial Aldaia
C/ Montcabrer, 26
46960 ALDAIA (València)

A Pedro Ruiz Torres, el mestratge de la coherència.

A la penya, el valor de l'amistat.

A Júlia i Amparo, perquè vull, perquè tinc ganes de voler.

Índex

Introducció	15
Vinaròs i Benicarlo (i també Peníscola): la València de l'Ebre	25
Morella, l'única	28
La Plana i les seues ciutats	31
Sogorb: la frustració i l'orgull	39
Els Sagunts	46
Llíria, Edeta, Lauro. Ciutat de la música i del dubte	50
Paterna i Torrent: a l'ombra llargueruda de la ciutat de València	56
València ciutat: el problema és el concepte	61
Bunyol: la petita Rússia	67
Requena, <i>Rakkana</i> , la forta, la segura	73
Alzira, Carcaixent i Algemesí: tres en ratlla	79
Cullera i Sueca: de la barbàrie a la sonquera	88
Gandia, Oliva, el circ de la Safor i les comarques centrals	98
Xàtiva, la ciutat polièdrica	107
Ontinyent: el fills de l'aigua	112
Alcoi: a la recerca de l'ànima	119
Ibi: el premi a la constància	125
Xixona: la ciutat dels nòmades	130
Dénia: RH+ de ciutat	136
Benidorm i la Vila: tres estacions... i una mica d'història	142
Alacant: estem a temps?	148
Elx: la fàbrica difusa	156
Elda i Petrer: la necessitat i la precarietat aguditzen l'enginy	162
Villena: el tresor	165
Torrevella	172
Oriola: un sol nom per a dues ciutats	175
A tall de conclusió	183
Bibliografia	191

Agraïments

Aquest petit llibre que té el lector a les mans no hauria estat possible sense la intervenció favorable d'institucions i persones –si bé a les institucions també hi ha les persones, l'element humà, el factor decisiu. Diu la cultura popular que ser agraits és de ben nascuts, i no voldria afegir el desagraïment al meu atapeït cúmul de defectes. Gràcies, doncs, en primer lloc, a Josep Torrent i a Adolf Beltran (delegat i subdelegat d'*El País*-València) que confiaren en mi a l'hora d'encarregar-me una sèrie de catorze articles breus sobre algunes de les principals ciutats del país. Articles que, cal dir-ho tot, vaig escriure amb prou de suor (80 ratlles són 80 ratlles) i que són, òbviamment, l'origen d'aquest llibre. Gràcies, també, al Servei de Publicacions de la Universitat de València, que decidiren que seria una bona idea ampliar tant el nombre de ciutats com l'espai dedicat perquè en nasquera una nova criatura. I quan parle del Servei de Publicacions de la Universitat la cosa té, com sempre, noms i cognoms: el director, il·lustre suecà i historiador de professió, Antoni Furió. I també, per descomptat, Gustau Muñoz, home en qui amiatat i rigor mai no es barregen i qui, en parlar de cultura i reflexió al país, és, com més va més, un referent indiscutible.

Institucions a banda, he tingut la immensa sort, a l'hora de realitzar els meus viatges per la geografia urbana del país, de comptar amb l'ajuda d'una colla d'amics, amics dels amics i gent que, desinteressadament, han tingut l'amabilitat d'atendre'm. Bona part del valor afegit del llibre, el dec a ells. I seria absolu-

tament innacceptable no fer-ne menció explícita. Vegem. Per a enriquir la meua informació sobre les ciutats de l'àrea de Castelló incloses en el llibre i comprendre-les una mica millor, he comptat amb la col·laboració de Juanjo Rubert i, de manera més intensa, d'Emili Obiol. A Sogorb, Eloy Izquierdo, Mari Carmen Marín i son pare es van desviure per mi en atencions i informacions. Lola Miñarro em dedicà hores molt valuoses a Sagunt, mentre que el meu company i amic Pepe Jordán ho féu a Lliria.

Josep Ferris m'atengué afablement a Torrent i el cap del Servei d'Urbanisme de Paterna, em prestà la seua valuosa ajuda. Camí de Madrid, la sort no m'abandonà. Primer a Bunyol, on Vicent Pallàs compartí amb mi molt més que l'esmorzar, tot i haver-m'hi presentat sense avisar. I per a arrodonir-ho, Fernando Álvarez, Miguel Ángel Martínez i Maite Fernández em guiaren per una encisadora ciutat de Requena.

Sense la bonhomia i el saber de Pepe Simó no hauria comprés Carcaixent ni Alzira. I Carme Ferris, la simpatia feta dona, fou la meua cicerone pels carrers d'Algemesí. A Cullera, ciutat inhòspita, hi vaig poder gaudir de la dedicació apassionada de Raül Silvestre. Mentre que a Sueca, Josep Antoni Carrasquer no sols s'encarregà d'aconseguir-me una bola de vidre per a preveure el futur en una botiga de la localitat que ja havia tancat, sinó que, a més, em féu intel·ligible una –per a mi– desconeguda ciutat.

Un amic dels forts, Guillem Olivares, ajudat del seu oncle Juan (quasi una institució) em permeteren fruit de la impagable Xàtiva. Fou Pau Rausell, company de facultat, gandià de pro i amb una ironia més que saludable, el qui me n'explicà històries i problemes amb la col·laboració ocasional de Tano, Cebríà Molinero i Lluís Romero. A Oliva Blai Peiró hagué de suportar les meues presses i les preguntes accelerades. Ho lamente, Blai, i estic en deute amb tu. A Dénia i Pego, més tard, un altre amic fort, Evarist Caselles, facilità molt les coses.

Lluís Molina a Alcoi va ser el cicerone perfecte i a Ontinyent i la Vall d'Albaida, Josep Vicent Soler Gironés, que també m'acompanyà a Alcoi, m'introduí, amb la passió dels qui n'estan convençuts, en un paisatge urbà que es mereix un estudi més profund. I, a més, em regalà una ampolla d'*herbera* de Bocairent. Gràcies per tot, Josep Vicent. A Ibi, l'alcalde Vicent Garcia, el meu amic Josep Antoni Ybarra i un treballador de PROIBI m'explicaren coses inèdites per a mi i força allisonadores. I el xixonenc que passa nou mesos l'any al meu barri, Jose Luis Espí, i l'inefable trio compost de Julián Garrigues, Francisco Sirvent i Leopoldo Sirvent feren que Xixona, el seu passat, el seu paisatge i el seu present es gravaren a la meua memòria.

Tenir Juanjo Chiner d'amfitrió per a visitar i conèixer Benidorm és un luxe que no em mereixia. Com tampoc compartir unes magnífiques hores amb ell, Àngela Menages i Vicent Buforn (viler de peus a cap) en la meua visita a la Vila Joiosa. A Alacant, Elx i Elda-Petrer, Josep Antoni Ybarra em donà un bany de saviesa. I Gaspar Jaén Urban i Juan de Dios Brotons remataren la faena. També m'acompanyà la sort a Villena, on Pablo Castelo, primer tinent d'alcalde i home planer i acollidor, em dedicà més d'una hora sense cap cita prèvia, i on Eugenio Menor, economista del Gabinet de Desenvolupament Econòmic féu la resta. A Torrevella i Oriola, Antonio González compartí amb mi un viatge especialment dur, i ell i Paco Gabaldón m'acompanyaren també a l'altre extrem del país (Peníscola, Benicarló, Vinaròs i Morella). A tots ells, moltes, moltíssimes gràcies.

Introducció

Per què dedicar aquest petit llibre a parlar del país de les ciutats? La resposta és tan senzilla com múltiple.

Perquè un territori sense ciutats és un desert. Perquè les ciutats són les que articulen el territori i permeten l'intercanvi de béns, serveis i –cal no oblidar-ho– informació i innovacions.

Perquè una xarxa de ciutats densa i ben estructurada (o comunicada) és un actiu de primer ordre per a la modernització.

Perquè, com deia un famós adagi alemany de la baixa edat mitjana, «l'aire de la ciutat fa lliure». I això vol dir que, històricament, les ciutats sempre han estat el gresol de les llibertats, del laïcisme, de la raó.

Perquè les ciutats són la forma d'organització social de l'espai que s'ha imposat per raó dels avantatges (externalitats positives) que aporta, tant en l'activitat econòmica com en els individus. I això explica que el percentatge de població urbana siga tan important als països desenvolupats (més del 75 %) i porte camí de ser-ho –bé que per causes qualitativament diferents– als països menys desenvolupats, escenaris, de decennis ençà, d'una revolució urbana sense precedents que continuarà en els anys a venir.

Perquè, davant la crisi de l'estat-nació creat per les monarquies absolutes i dut a la seua *esplendor* –guerres imperialistes i Segona Guerra Mundial incloses– per la burgesia ascendent, és a les ciutats que poden desplegar-se uns nous mecanismes d'identitat. Imprescindibles, d'altra banda, davant l'onada globalitzadora. Mecanismes que, des del mestissatge ètnic i cultural i des del respecte a la diferència, permeten que es resolguen els nombrosos problemes que ens afecten, sense recórrer a vells o nous nacionalismes d'aquells que exigeixen l'exclusió de l'altre i la confrontació com a procediment per a refermar la pròpia identitat.

Perquè les regions són espais econòmics i culturals estructurats per les seues ciutats més importants. L'Europa de les regions és una construcció abstracta –no tant com l'Europa de les nacions o dels estats; però, en definitiva, també abstracta. Mentre que l'Europa de les ciutats és un atractiu projecte basat en la competència, però també –i cada vegada més– en la col·laboració.

Perquè tenim l'oportunitat de *reeditar*, evidentment dins el marc de les circumstàncies històricament determinades de l'avui, un segon renaixement urbà amb efectes tan benèfics com el que comportà en el seu moment el dels segles XIV, XV i XVI.

Perquè les ciutats són el nostre referent immediat, el lloc on es poden aprofundir els valors democràtics i la participació ciutadana; on podem reviuir –gràcies als mecanismes d'informació que admeten les noves tecnologies– tot el que de positiu ens aportà la polis grega i alhora superar-ne la limitació aristocràtica.

Perquè les ciutats no són només la «riquesa de les nacions», segons la *feliç* expressió de Jane Jacobs, sinó també el lloc on podem assajar de solucionar amb més facilitat els problemes de marginació i dualització presents a les nostres societats. I on es poden construir mecanismes de cooperació que facen menys angoixants els efectes de les crisis econòmiques.

Perquè la diplomàcia de les ciutats pot aportar als conflictes que esclaten arreu del món mecanismes de resolució complementaris —i tal vegada més eficients— que la diplomàcia dels estats mateix.

Perquè, fins i tot, els objectius de sostenibilitat només són assolibles si es plantegen des de les ciutats, on precisament se'n generen els problemes.

Perquè els valors culturals són valors urbans, i fins i tot aquelles àrees suposadament *rurals* participen d'aquests valors gràcies a la immediatesa de les comunicacions, i alhora s'integren en el món urbà com a espais proveïdors de primeres matèries, oci o aliments.

No crec que siguin necessaris més arguments per a justificar l'interés que susciten les principals ciutats del País Valencià, les ciutats que articulen aquest espai tan petit i tan nostre, on per força hem de bastir el nostre futur. I, des de la nostra singularitat, integrar-nos en les xarxes de ciutats espanyoles, europees i mundials.

No obstant això, amb defensar, en una mera introducció, la importància del tema no n'hi ha prou. Cal també traure a col·lació algunes qüestions que convé explicar per raons de comprensió i claredat. En primer lloc he de dir que, tot i parlar de ciutats, les que ens interessin

són les ciutats reals, no les administratives. Això implica que, si parlem de Castelló, València, Alacant o Gandia, estiguem obligats a parlar de la ciutat real, i no tan sols del seu nucli central. I la ciutat real és l'espai on, per raons de treball, estudi, compres, gestions, o esplai, tenen lloc intensos fluxos quotidians de mobilitat entre els diferents nuclis urbans interrelacionats que la conformen. Farem, lògicament, referències als nuclis centrals. La dinàmica urbana, però, no sap de límits administratius i no sembla raonable deixar de banda aquesta dada. Això mena a afirmar que, de fet, faran acte de presència més ciutats de les que haurien aparegut si ens haguerem limitat als «termes municipals».

La segona qüestió està estretament relacionada amb la primera i n'és complementària. Si el nostre nucli d'interés és la *xarxa*, ens convindrà analitzar tant el nivell de relació existent entre les principals ciutats del país com l'àmbit d'influència de les que protagonitzen aquest llibre. Àmbit que sovint s'estén més enllà del que abans en déiem «ciutat real». Posem-ne un exemple. Una cosa és constatar que la ciutat real que té com a nucli central Gandia és la Safor, i una altra és adonar-se que l'àrea d'influència de Gandia arriba prou més lluny, fins a nuclis urbans que pertanyen a altres comarques. Fins on «mana» Gandia?

Malauradament no podem utilitzar estadístiques de fluxos residència-treball (l'interessant estudi del professor Casado de la Universitat d'Alacant ens ha obert, però, nous horitzons) o altres eines quantitatives que permeten fixar amb prou fidelitat els àmbits d'influència de les ciutats. Haurem de recórrer a altres fonts menys fiables i

al coneixement directe. Aquest és, però, el tipus de preguntes que volem respondre.

I parlant del coneixement directe, l'autor d'aquestes pàgines ha considerat imprescindible passejar-se per les nostres ciutats, quasi sempre acompanyat de cicerones qualificats, bons coneixedors del terreny. I he de dir que de les passejades i de les converses nos sols he tret el plaer de l'intercanvi d'idees i de la percepció sensorial, sinó també un munt d'ensenyances impagables, a més de molts interrogants i preguntes que hauran d'esperar a un altre períple més tranquil, que ja vaig planificant mentre espere impacient. No és aquest un llibre de viatges minuciosos, però els viatges han fet possible l'arriscada síntesi de les idees prèvies, els coneixements teòrics i la immediatesa. I voldria retre ací homenatge, per tantes raons, al mestre Vicenç M. Rosselló, qui amb el seu llibre *55 ciutats valencianes* fou pioner d'un gènere al qual vol sumar-se aquest treball.

Cal dir també alguna cosa sobre l'acumulació, en un mateix apartat, de dues (o fins i tot, tres) ciutats. Aquesta acumulació obeeix o bé a la ferma creença que actuen com una sola ciutat o bé, per contra, a un desig explícit de remarcar el contrast entre ciutats veïnes que, tanmateix, tenen papers força diferents. Al final, per aquestes pàgines es passejaran i ens faran partícips de la seua història, del seu tarannà i dels seus problemes més punyents un total de 38 ciutats que amb 2.393.906 habitants representen el 60 % de la població del país. Com a mostra no està gens malament.

Com ja deu haver deduït el lector, el to del llibre és, diguem-ne, col·loquial. I això és una qüestió que pertany

a l'àmbit de la voluntat i no al de la casualitat. El de la voluntat de practicar, amb la màxima humilitat, el difícil art de la divulgació d'un tema que, com el de les ciutats i el sistema de ciutats del país, és de vital importància cultural, social i econòmica, i que, per tant, paga la pena tractar d'explicar-lo de manera senzilla, sense utilitzar tecnicismes innecessaris ni argots que dificultarien la comprensió als lectors no especialitzats o no familiaritzats amb la matèria. Aquest to també permet introduir amb més facilitat algunes notes d'ironia i humor, i fins i tot establir un cert diàleg amb l'*esperit* de la ciutat, deixant que ella o els seus habitants prenguen de tant en tant la paraula i s'incorporen com a actors a aquesta representació. L'*esperit*, però també la geografia física, sovint tan determinant de passats i presents; la història i els seus protagonistes, les llegendes, les tradicions, la cultura de l'aigua, de vegades la gastronomia... No vol ser, però, un llibre de costums ni cap anecdotari que pretenga fer la competència a la vasta i inabastable cultura popular. Costums i anècdotes, però, hi figuren amb tot el dret i expliquen més que no puga semblar.

Abans d'anar per feina hi ha altres qüestions que potser convindrà posar damunt la taula en aquesta introducció. La primera no és precisament marginal, perquè tracta de respondre a una pregunta tan curta com complexa: quins trets caracteritzen el nostre sistema de ciutats, entenent aquest terme com el conjunt estructurat de les principals ciutats del país? La segona no és menys agosarada ni menys important: quins són les arrels i els esdeveniments històrics que expliquen que, a casa nostra, les ciutats hagen gaudit sempre d'un protagonisme social, cul-

tural, econòmic i polític sensiblement més gran que en altres indrets de l'Estat espanyol? I com que adés hem introduït, com qui no vol la cosa, una contraposició entre les ciutats i les regions i/o nacions, s'escau una explicació una mica més acurada per a evitar confusions o interpretacions esbiaixades.

Com que les tres qüestions tenen substància, convé que anem abordant-les l'una darrere l'altra. Pel que fa a la primera, l'observació de qualsevol mapa del país permet constatar que la densitat de ciutats d'una certa dimensió (posem de més de 20.000 habitants com a conveni) va minvant de sud a nord del país. I ho faria més encara si no fóra per la *taca* de l'àrea metropolitana de València, que provoca un trencament transitori de la tendència. L'explicació d'aquest fet és prou evident. Al sud de Xàtiva s'estén una regió urbana com la de les comarques centrals, articulada per Xàtiva mateix i per Ontinyent, Alcoi, Dénia i Gandia; regió que, a més a més, té tot un seguit de nuclis urbans (Bocairent, Agullent, Albaida, Aielo de Malferit, Muro, Ibi, Castalla, Onil, Cocentaina, Oliva...) que pertanyen a la seua xarxa urbana i, precisament per això, tenen la capacitat d'enriquir-la. Una mica més al sud, el potent eix del Vinalopó i Alacant i la seua àrea metropolitana (el seu arc nord-oest, si no ens entossudim a unir a martellades Alacant i Elx) s'encarreguen de mantenir una considerable densitat urbana a les comarques de l'interior. Heus ací, doncs, la doble raó de la notable densitat urbana que podem trobar a la meitat sud del país, densitat que més cap al nord comença a perdre força. Sols a l'espai comprés entre la N-340 i la mar (a les dues Riberes del pare Xúquer) trobem ciu-

tats mereixedores d'aquest nom. Si no fóra per la interrupció en forma de circumferència de l'Àrea Metropolitana de València, on hi ha ciutats com ara Torrent i Paterna, que superen els 50.000 habitants, i moltes altres que ultrapassen els 20.000, aquesta densitat urbana aniria esquifint-se seguint l'antiga carretera de Barcelona. Més al nord de Sagunt, totes les ciutats importants són a vora mar. Fet i fet, el grafisme de la densitat urbana al país s'assembla a una arracada en forma d'allargada llàgrima amb una protuberància arrodonida al mig. Una altra forma de descriure el sistema urbà valencià és més comuna i estesa: un potent eix litoral, el carrer major del país (de València a Alacant per Xàtiva i Alcoi), la regió urbana de les comarques centrals i quatre eixos transversals: els del Vinalopó i de València-Requena, molt potents, i els més febles del Palància (Sagunt-Sogorb) i del Maestrat (Vinaròs-Morella). Aquesta segona percepció és tal vegada més senzilla d'explicar. No obstant això, no permet copsar tan bé les diferències de densitat urbana i els components de *graella* o xarxes policèntriques de ciutats, com dirien en ambients acadèmics.

D'una manera o d'una altra, hem donat resposta a la primera de les tres preguntes que ens féiem més amunt. Abordem la segona, encara que només siga per proclamar la nostra ignorància. És cert que, arran de la conquesta cristiana del segle XIII, el país experimentà un període de fort creixement urbà (entenent aquesta expressió com la proliferació de ciutats importants per la seua època), com ho demostra la multiplicació de vigoroses i valuoses arquitectures civils i religioses existents arreu, incloent-hi un nombre gens menyspreable de ciutats que avui no són

peces clau del sistema però que conserven un patrimoni que dóna testimoni de la seua importància en temps passats. Els casos de Morella o Sogorb són dos dels més conspícus, però no els únics. Podem afirmar, per tant, que les ciutats del país eren importants i nombroses, i que la seua xarxa urbana era al capdavant de la Corona d'Aragó i probablement de la de Castella, on la importància d'algunes ciutats (en més d'un cas, estretament relacionada amb la conquesta de les Amèriques) no es veia acompanyada, com a casa nostra, per la seua abundància. El fet de discernir si aquestes afirmacions són o no certes hauria de ser objecte d'estudi dels historiadors, als quals pertoca també la part més difícil: explicar-ne el perquè. Al tall del repte, una suggerència: la política de Jaume I i Jaume II d'enfortir les ciutats per a contrapesar el poder de la noblesa i fer irreversible la conquesta féu proliferar les «viles reals». Tampoc degué ser un fet alié a això la valuosa herència cultural i productiva dels àrabs i la riquesa de les terres. Potser caldria tenir en compte també la freqüència dels atacs dels turcs, primer, i l'extensió del bandolerisme, després, a l'hora d'explicar no sols l'abundància de torres costaneres de vigilància i la ubicació estratègica de les ciutats localitzades a les planures litorals, sinó també la demostrada importància que tenien les comunicacions per l'interior (més segures), que afavoriren el creixement de més d'una ciutat (Pego n'és un bon exemple). Per acabar, hem d'assenyalar la significació que al país han tingut històricament els aiguamolls ubicats a la vora de rius com el Xúquer, que permetien conreus com el de l'arròs i tot un seguit d'activitats econòmiques vinculades. Tal vegada el sumatori d'aquestes i altres causes pugua explicar

la peculiar rellevància de les ciutats al País Valencià des d'una perspectiva d'història comparada. La història medieval i moderna té aquí un bon tall de feina.

Mamprenquem ara la tercera i darrera qüestió. Per a fer-ho breu, tans sols convé matisar una mica algunes afirmaciones fetes al principi d'aquesta introducció. La reivindicació de les ciutats com a reducte de la identitat i la crítica de nacionalismes excloents (vells i no tan vells) pot ser motiu de discrepància pel que té de relativa *negació* de nacionalitats o regions com a instàncies politicoadministratives. Doncs bé, el primer que hauríem de dir és que, sens dubte, el nacionalisme més excloent i violent ha estat sempre el nacionalime espanyol, i que sense ell no s'entendrien ni altres postures nacionalistes d'estricta defensa de la pròpia identitat ni l'existència de tants nacionalistes «a la força». Dit això ben fort i clar, sí que es pot criticar el recel i la minusvaloració de les ciutats del país pel govern autonòmic. L'arrel d'aquesta desconfiança rau probablement en la fins a cert punt lògica voracitat competencial de poders emergents després de segles de centralisme exacerbat i com a prova més fe-faent, si no, el Decret de Nova Planta. Malgrat tot, cal reivindicar les ciutats i la seua col·laboració, tan minsa avui com necessària en el futur, perquè afeblir les ciutats o no potenciar-les és el pitjor remei de tots.

Amb aquest darrer aclariment tanquem les consideracions introductòries i ens disposem a deixar-nos arrossegar per l'aroma del més important actiu del nostre país: les seues ciutats i els seus ciutadans.

Aquest llibre és el fruit d'un viatge d'investigació per 38 ciutats valencianes, que agrupen la major part de la població valenciana, i té com a premissa un convenciment: la importància decisiva que té avui la vida urbana en termes socials, econòmics, culturals i polítics. Josep Sorribes, especialista en economia urbana, ha fet una llarga passejada per viles i ciutats, ha conversat amb molta gent i ha indagat els problemes, les realitats, les frustracions i les possibilitats d'uns espais, els urbans, que constitueixen a hores d'ara el nucli del país. La lògica i l'articulació del sistema de ciutats, la definició sovint problemàtica dels termes municipals, les mancances d'una ordenació del territori particularment deficient, els punts forts i les febleses de les diferents localitats que analitza, són alguns dels temes tractats. Però l'autor va més enllà: a la recerca de l'«esperit» de cada ciutat que visita, en un intent de capturar allò que la singularitza i que en determinarà el futur.

ISBN 84-370-5389-7

9 788437 053899

PUBLICACIONS DE LA
UNIVERSITAT DE VALÈNCIA